

Csire Gabriella

Mondák és históriák a török időkben

A MAROS MENTI CSATA

Kenyérmező, 1479

Hírül hozták Mátyás királynak, hogy Ali bég hatalmas sereget gyűjt a Duna mellékén. A török császár híres vezére katonák sokaságával készült Erdélyország elfoglalására. Ám a király sem ült ölbe tett kezekkel. Követeket küldött két jó vezérének. Az egyik követség Báthori Istvánt, a másik meg Kinizsi Pált értesítette a közlő veszélyről.

— Jól vigyázzatok — adták át Mátyás üzenetét a követek —, mert rövid idő múltán hatalmas sereggel lépi át a határt a török. Menesszetek kémeket az ellenség táborába! Meg kell tudni idejében, mit forral Ali bég. Közben gyűjtsetek nagy hadinépet, hogy ne érjen váratlanul a támadás!

A Királyúr szavára nagy sietséggel látott hozzá Báthori István éppúgy, mint Kinizsi Pál a zsoldosok toborozásához. Kémeik titkos utakon jöttek-mentek, s hozták késelem nélkül a jelentéseket, majd a rettenetes hírt, hogy Ali bég átkelt a Dunán, és Erdély földjére lépett hatvanezer emberből álló seregével.

Ekkor Báthori István üzenetet küldött jó bajtársának, Kinizsi Pálnak:

— Földünket dúlja már a török. Bár mi jóval kevesebben vagyunk, mint hatalmas ellenségünk, mégis győzni fogunk, ha bekerítjük Ali bég seregét. Ezért arra kérlek, drága barátom, jöjj sietve hadinépeddel. Én szemből vívok majd velük, míg te hátba támadod a kontyosokat.

Kinizsi Pál ekkor Temesváron gyülekező szép nagy seregével azonnal elindult. Messziről követte a török sereget, nehogy megsejtse Ali bég a titkos haditervet.

A törökök nagy hirtelenséggel rohanták le a gazdag városokat, égették fel a gyönyörű falvakat. Raboltak, öltek, várakat, templomokat és palotákat osztogattak, máglyára vetették a könyveket. Azt hitték, ellenállás nélkül térhetnek most már haza a lopott kincsekkel, elhajtott állatsordákkal és a rabul ejtett férfiak, nők, gyermekek sokaságával.

Egy szép, tágas síkságon ütöttek táborát éjszakára. Jobbról a Maros vize, balról magas hegy határolta Kenyérmezőt. Ali bég arra számított, hogy a közeli városok

felől nem érheti meglepetés. Gyulafehérvárt feldúlta már, Szászsebes pedig bizonytalansággal rettegve retteg. De mekkorát nézett, amikor kémeitől megtudta, hogy fegyveres had rejtőzködik a csendes városkában.

Ali bég rögtön összehívta vezéreit, s rövid tanácskozás után úgy döntött, hogy reggel nem indul tovább a drága prédával. Előbb megütközik az erdélyiekkel.

Hajnalban mindkét csapat felállt a sík mezőn. Báthori István, népével együtt térden állva könyörgött Istenhez, majd buzdító beszédet mondott.

— Vitézeim, készüljétek föl a harcra! Bátran szálljunk szembe az ellenséggel! Ők prédálni, ölni, rabolni jöttek szülőföldünkre. De mi édes gyermekünkért, feleségünkért, atyánkfiaiért és hazánkért fogtunk fegyvert. Elragadták jószágainkat és foglyul ejtettek, akit csak tudtak: anyát, gyermeket, férfit s hajadont, hogy halálba hajszolják, rabként dolgoztassák őket, amíg csak élnek. Ne tűrjük ezt, szeretett vitézeim! Törjünk bátran Ali bég seregére! Tudjátok meg: én mindig veletek együtt csatázom, s ha nem veszek győzelmet, még ma Krisztus urunk vendége leszek. Vitézeim, Isten nevében, föl a harcra!

A harcosok hűséget esküdtek vezérüknek, s gyorsan elfoglalták kijelölt helyüket. A Maros partján sorakozott fel a szászokból és románokból álló jobb szárny. A sereg bal szárnyát a székelyekre bízta. Középen és hátul a Báthori vértesei tömörültek. A törökök ellepték az egész láthatárt, de a gazdag prédát meg a foglyokat is sok fegyverrel őrizték.

Dobok s trombiták, rikoltozások, harci mének nyerítése és csatakiáltások süvítő zajában rohant egybe a két sereg.

Nagy erővel csaptak össze a harcosok. Ali bég egyik serege ricsajos rikoltozással a jobb szárny felé kanyarodott, s a Maros partján vívott keményen. A másik török sereg a bal szárnyat vette célba. Ott is ember ember ellen harcolt életre-halálra. De hiába irtották a szászok és románok támadóikat, mert Ali bég újabb s újabb hadat szabadított rájuk. Gyorsan fogyatkozott a Báthori serege. Sok harcos elesett vagy a folyó vizébe fúlt. Akik életben maradtak, merészen vágtak át a török sereg sűrűjén, majd középre húzódtak, a magyar sereg zömével egyesülve. De nemcsak a jobb szárny morzsolódott fel hamar. A székelyek is bátran forgolódtak, porba sújtva támadóikat. Ali bég azonban újabb s újabb ezreket küldött rájuk. A mérhetetlen túlerővel szemben csak egyet tehettek a székelyek. Odahagyva a bal szárnyat, bevegültek a középen harcoló vértesek közé.

Ekkor a fővezér megsarkantyúzta jó lovát, hogy egyesült serege élén rohamot indítson a törökök ellen. A következő pillanatban lova megbotlott, Báthori pedig, paripájával együtt, a földre zuhant.

Megijedtek a harcosok, mert rossz jelnek vélték a harci mén felbukását. S arra kérték vezérüket: térjenek vissza szálláshelyükre vagy fussanak föl a hegyre, mert nem lesz jó vége a csatának.

Báthori István fölkel a földről, paripája is vígan talpra állt.

— Ne gondoljatok semmi rosszra, vitézeim! — ült ismét nyeregbe. — A ló a vérző sebektől iszonyodik, nem jósol balszerencsét. Isten velünk van! Kövesse-

tek hát. Utánam! — kiáltotta, és fegyveresei élén bátran nyargalt előre, hogy megütközzön az ellenséggel.

A váratlan rohamtól hátrálni kezdett a sok török. Ekkor Ali bég négy új hadat támasztott, hogy eltiporja Báthori kicsiny seregét. Összevegyült a harctér közepén a fegyveres tömeg. Éles kiáltások hasítottak a csendbe, s a fölkapart por sötét fellegként vonta be a harcmezőt. Fegyverek csörgése, patás lovak dobogása és haldoklók hörgése erősödött iszonyú lármává. Ali bég bekerítette lassacskán az erdélyi hadinépet. Báthori is több sebből vérzett már, lovát sem kímélték a vagdalkozó kardok meg a dárdák. Holtak százai, ezrei borították a Maros-parti síkságot, mégis egyre szűkebb és szűkebb kört vontak a magyarok köré az elhullt társaik helyébe lépő új török hadak.

Biztosnak látszott már a hatalmas ellenség győzelme, amikor a véráztatta harcmezőn megjelent Kinizsi Pál, és elszánt serege élén hátba támadta Ali béget.

— Jézus! Jézusom, segíts! — kiáltották teli torokból a nagy erejű vitéz katonái, s szabdalni kezdték, ahol csak érték, a törököket.

Megrettent Ali bég a verhetetlen vezér láttán. Serege megbomlott, s amint meghallották Kinizsi oroszlánbődülését, hátrálni, menekülni kezdtek, halálra taposva egymást.

— Hol, merre vagy, Báthori István? — harsogta túl a harci zajt Kinizsi Pál. — Mondd, hol keresselek, drága barátom! Szólj, felelj, élsz-e még?

A nagy vérvesztességtől bágyadtan, a török harcosok gyűrűjéből, Báthori így kiáltott:

— Itt vagyok, bajtársam, jó Kinizsi Pál! De már nem sokáig: sebek borítják testemet. Forgasd a kardodat, barátom. Legyen tied a győzelem!

— Indulok, mindjárt nálad termék, drága jó bajtársam! — dörögte Kinizsi Pál, s két kardjával lekasabolta a magyarok köré tömörülő törököket, s megmentette a halálveszedelembé jutott Báthorit.

A kétfelől szorongatott török sereg a hegy felé iramodott. De oda is követték ellenségeiket a magyarok. Hegyen, völgyön, síkságon, patakon, erdőn át kergették a szétszéledt törököket Kinizsi és Báthori vitézei három napon és három éjen át. Csak néhány főtisztet hagytak életben, akikért váltságdíjat vagy fogolycserét remélhettek, a többit mind levágták.

Ali bég a közeli hegyen keresett menedéket. Álruhát öltött, és szállást kért egy hegyi pásztortól. Az egyszerű kalibában vészelte át az éjszakát. Amint megvirradt, fölkapott lovára.

— Én most elmegyek, de tudd meg, hogy vitéz Ali bég volt ma éjjel a vendéged! Indulj most, és jelentsd Báthori Istvánnak meg Kinizsi Pálnak, hogy jó gazdája, derék szállásadója voltál a török fővezérnek!

Szólni se tudott szegény pásztor a döbbenettől. Elbámulva nézett a száguldó lovas után. Ali bég megszabadult a biztos haláltól, egy szál ruhában futott vissza Törökországba. Amije csak volt, Erdélyországban hagyta: seregét, harácsolt vagyonát és a szultánnak adott szavát.

Miután megnyerték a csatát, a magyar vitézek kiszabadították a foglyokat és a birtokukba vett török táborból visszaszerezték az elrabolt kincseket. Nagy volt az öröm, s bár késő este volt már, lakomát rendeztek, s igaz hálaadással láttak neki az evésnek-ivásnak. Vidáman borozgattak s a lantosok énekében gyönyörködtek. Minél jobban fogyott a bor, annál szilajabban kezdtek járni fegyveres táncukat a hősök. Végül Kinizsi is csatlakozott a táncoló vitézekhez. A nagy erejű dalia fogával felharapott a földről egy török hullát, s úgy járta táncát könnyedén.

Reggelig tartott a lakoma. Mákszemnyit se aludtak a hősök a Kenyérmezőn kivívott győzelem utáni éjszakán. Csak másnap gondoltak halottjaikra. Nyolcezer emberüknek adták meg a végtisztességet. A harcmezőn harmincezer török tetem maradt.

A két vezér, diadalmas serege élén, elhagyta Kenyérmezőt, és Gyulafehérvárra vonult. Onnan indultak Mátyás királyhoz a gyorsfutárok, hogy megvigyék a hírt: Ali bég hatalmas seregét a Maros menti csatában 1479. október 13-án legyőzték a kis Erdélyország fiai.

Ali bég — török hadvezér Mátyás király korában. 60000 fős seregével Erdélybe nyomult, de a kenyérmezei csatában (1479. október 13.) csúfos vereséget szenvedett.

Báthori (Báthory) István (1435–1493) — erdélyi vajda és a székelyek ispánja. Több fontos diplomáciai feladatot látott el Mátyás király szolgálatában. Részt vett Szabács ostromában (1476) és Kinizsi Pállal együtt fényes győzelmet aratott az Erdélybe nyomuló törökök felett az 1479-es kenyérmezei csatában.

Kenyérmező (Câmpul Pâinii, Románia) — nagy kiterjedésű sík mező Szászsebes (Sebeş) és Szászváros (Orăştie) között. A dél-erdélyi síkon zajlott le Alkenyér (Şibot) falu közelében a kenyérmezei csata 1479. október 13-án az országba nyomuló törökök és az erdélyi hadak között. Ali Kodzsa bég csúfos vereséget szenvedett Báthori István erdélyi vajda és Kinizsi Pál („a kenyérmezei hős”) sok nemzetiségű seregétől.

Kinizsi Pál (?–1494) — híres hadvezér a Hunyadiak korában, temesi ispán. Fiatal korában Magyar Balázs parancsnoksága alatt harcolt (és feleségül vette leányát, Magyar Benignát). Később Mátyás király nyugati hadjárataiban és a török hódítók elleni harcokban tüntette ki magát. Jelentős szerepet játszott a kenyérmezei ütközetben (1479): felmentő seregével döntötte el a törökök vereségével végződő csata kimenetelét. A Bihar megyei molnárlegényből lett robusztus alkatú, nagy erejű vitéz hőstetteit mondák övezik.

Mátyás király, Hunyadi (Corvin) Mátyás, I. (1443–1490) — Magyarország és Csehország királya, Ausztria hercege. Hunyadi János és Szilágyi Erzsébet kisebbik fia. Tizenöt éves volt, amikor a Hunyadi-párt királlyá választatta és gyámját, Szilágyi Mihályt kormányzóként melléje rendelte. A központi hatalom megszilárdításával egyidejűleg állandó zsoldos haderőt hozott létre. Ebből nőtt ki híres „fekete serege”. A török hódítók megfékezésére komoly lépéseket tett. A Száva folyó mellett elhelyezkedő kulcsfontosságú várak bevétele (Jajca, 1463 és Szabács, 1476) jó időre gátat vetett a török birodalom európai terjeszkedésének. Az Erdélyt veszélyeztető török had ellen két jó vezére, Báthori István és Kinizsi Pál nyert döntő ütközetet Kenyérmezőn (1479). Élete utolsó éveiben Bécs ellen vonult. Birodalmi terveinek megvalósítása váratlan halála (Bécs, 1490. április 6.) mi-

att félbeszakadt. Második feleségével, Beatrixszal együtt tartott udvara a humanista műveltség pártfogója lett. Kiemelkedő létesítménye értékes könyvtára, a Corvina. Uralkodása alatt lépett működésbe az első magyar nyomda (1472) stb. Alakját krónikák, mondák, népmesék, anekdoták, irodalmi és képzőművészeti alkotások örökítik meg. A városban, ahol meglátta a napvilágot, szülőháza és főtéren álló lovas szobra — Fadrusz János alkotása — műemlék, de ide gyökerezik az álruhás királyról szóló legnépszerűbb népmese is, *A kolozsvári bíró*.

AZ ÖZVEGY KIRÁLYNÉ

Buda, 1541

A nagybeteg János király meghagyta halálos ágyán, hogy semmiképp se engedjék át az országát Ferdinándnak. Fiatal feleségét, Izabellát meg csecsemő kisfiát három főemberére bízta és a török szultán kegyelmébe ajánlotta, mielőtt búcsút vett volna az életétől. Fráter György, Petrovics Péter és Török Bálint, a három gyám rögtön királlyá választotta János Zsigmondot, Szapolyai János és Jagelló Izabella kisfiát, teljesítve uruk végakarátát.

De Habsburg Ferdinánd, az ellenkirály, aki eddig csak az ország egyik felén uralkodott, kijelentette, hogy a János királlyal kötött váradi béke értelmében most már az ország másik fele is őt illeti. Így hát nagy, erős sereget állított fel, és elrendelte generálisának, hogy ostromolja meg és foglalja el Budát, ahol az özvegy királyné tartózkodott kisgyermekével. Így akarta megkaparintani I. Ferdinánd 1541-ben egész Magyarországot.

És megindult Roggendorf, az agg generális szárazon és vízen, osztrák és cseh gyalogosokkal, német és magyar lovasokkal, olasz és dalmát naszádosokkal Buda felé. Május elején csaknem harmincezer harcos táborozott le Óbudánál és 40 ostromágyú ontotta tüzét a Gellérthegyről, majd délnyugatról, a zsidó temetőben emelt sáncok mögül. Szétlőtték a téglából emelt víztornyot, s ezzel megszüntették a várbeliek vízellátását. A királyi kertekben, a vár nyugati előterében gyalogosok hadakoztak egymással éjjel-nappal.

Az özvegy királyné megrettent a nem szűnő ágyúzástól és amikor a várudvarra tévedt ágyúgolyó két kedves szolgálólányát is halálba küldte, elhatározta, hogy nem várja be a biztos pusztulást, inkább átmenekül az osztrák seregbe. Magához hívatta két lengyel tanácsosát, és így szólt:

— Urak! Kezdjetek tárgyalásba mihamarabb von Roggendorf generálissal. Megtudtam, hogy Fráter György behívta a hátam mögött a törököt, de én inkább keresztény fejedelem foglya akarok lenni, mintsem a szultáné. Ajánlatom a következő: bizonyos feltételek mellett lemondok fiam jussáról, a koronáról, csak szabaduljak innét. Nem az én harcom ez. Gyermekem élete drágább nekem a hatalomnál.

A lengyel követek buzgón teljesítették a királyné óhaját. Minden nap kimentek az ellenség táborába, este meg visszatértek a budai várba. De amint kiszűrődött, hogy miben sántikálnak, a felzúdult polgárok rájuk rontottak, és a Szent János-kapun át kikergették őket Budáról, hadd maradjanak végleg az osztrákoknál.

A vérig sértett Izabella azonnal elrendelte udvari embereinek, hogy rakják szekerekre a kincseit, és fogják be a lovakat. Percig sem akart többé a várban maradni.

De Fráter György, a Kincstartó Barát, a várvédők lelke azonnal összehívta a haditanácsot, és maga elé rendelte az özvegy királynét.

— Mi dolog ez, hogy tefelséged szó nélkül el akar távozni? — kérdezte a Kincstartó Barát.

— Mi dolog? — nézett farkasszemet fia gyámjával Izabella. — Nemcsak engem sértettetek meg, urak, amikor kitoltátok Budáról követeimet, hanem atyámat is, a lengyel királyt! De énnekem, mióta jó uram, János király meghalt, nem parancsol senki! Azt teszek, amit helyesnek látok. És ti, urak, törökké akartok lenni! Buda és az ország, velem és fiammal együtt a szultán kezére jut, ha itt maradok. Az én színem alatt kívántok hatalmat nyerni, de én nem leszek királyné, és fiamból se lesz király a török császár kényére-kedvére.

Nagy csönd támadt a teremben, senki se moccant. Fráter György törte meg a hallgatást:

— Szép szóval kérjük tefelségedet, hogy maradj Budán. De ha a kérésnek nem engedsz, akkor rosszul járhatsz. Utoljára mondom: ülj veszteg, felség!

A fiatal özvegy szólni se tudott a döbbenettől. Hatalmas sírásba, zokogásba tört ki, és elviharzott. Mire elhagyta a tanácstermet, lovait kifogták, és szekereiről visszahordták felrakott kincseit. Lakosztálya előtt pedig két fegyveres strázsát talált.

Június első napján az osztrák ágyúk nagy szakaszon szétlőtték a várfalat. Másnap a gyalogosok két irányból rohamozták meg a várfalat, míg a naszádosok a Duna felőli falakat vették ostrom alá. A súlyos támadást a kétezernél alig több várvédő Fráter György vezetésével visszaverte. Az ellenség fejvesztve menekült, de sokan elhulltak közülük. Ekkor Roggendorf a vár aláaknázásával próbálkozott. A résen levő nagybányai bányászok azonban ellenaknáikkal sikeresen hártottak.

Az éjjel-nappal zajló küzdelemben senki se törődött többé az özvegy királynéval. Izabella ekkor magához rendelte a budai bírót. Hívására a nagybeteg bíró megjelent nála tizenharmad magával.

Izabella így szólt a dúsgazdag kereskedőkhöz:

— Urak! Tiszteletre méltó polgárok! Valljatok színt elöttem! Kit tiszteltek feljebbvalótoknak?

— Senki mást, mint tefelségedet, a te fiadat — hajolt meg az özvegy királyné előtt a főbíró mély tisztelettel.

Izabella szigora fölengedett, és minden tanácstaggal kezét fogott.

— Engem itt fogva tartanak — mondta. — Hiába kérem, hogy adják fel a várat, holott már lóhúst eszik az őrség. Vizet csak nagy nehezen hoznak be, azt is éjjelente. A járvány miatt felére csökkent a várvédők száma.

— Járvány és éhség pusztít a városban is — panaszkolta a dúsgazdag Bornemisza Tamás. — Mindenki reszket, sír, böjtöl és imádkozik, nehogy Buda is Mohács sorsára jusson. Mondd, királyné, mit tegyünk, és esküvel fogadjuk, hogy szavunknak állunk.

— Itt az idő, hogy katonákat kérjek von Roggendorf generálistól — mondta Izabella. — Most kell megszállni a várat, mielőtt megérkezne a szultán hada.

— Mi mindent megteszünk, tefelséged engedelmeivel — válaszolta a főbíró.

A tanácsstagok Bácsy Ferenc főtanácsost jelölték ki maguk közül, hogy Izabella asszony és a keresztény király hadvezére között közvetítsen. Már azon az éjszakán sikerült is átadnia Roggendorfnak a királyné pecsétes levelét, aki esküvel fogadta, hogy kész alávetni magát Ferdinánd királynak, ha megmenti Budát és Magyarországot a pogánytól.

Amíg az agg parancsnok Ferdinánd király jóváhagyására várt, addig Mehmed szendrői bég a török előhaddal Kelenföldre érkezett, ahonnan értékes ajándékokat küldött János király özvegyének. Még aznap megszállta Csepel szigetét, és ágyúsáncot emelt. Fráter György pedig kézhez kapta a szultán levelét, aki a nagyvezír közlegő seregéről adott hírt, és kitartásra buzdított.

Az osztrák katonák gellérthegyi, madárhegyi és Duna-parti ütegei hatalmas tűzharcba kezdtek a törökökkel. A környéket sanyargató portyázókkal Roggendorf magyar lovassága viaskodott.

Az osztrák hadvezér gyors üzenetet kapott Ferdinánd királytól, aki elfogadta Izabella feltételeit. Ekkor az agg parancsnok megállapodott Izabella titkos követével. Azt ígérte, hogy még azon az éjszakán hatszáz kipróbált magyar puskást és két zászlóalj osztrák katonát küld be a várba, akiket az egész had követ majd.

Június 14-én meg is jelent két tisztes tanácsstag Roggendorfnál, hogy az előhaddat éjfélkor Budára vezesse. De az osztrák parancsnok meggondolta magát. Csak két zászlóalj németet adott magyarok helyett, a zsoldosok zászlótartójának viszont a saját fiát tette meg.

A Boldogasszony-templom temetőkertjéből nyíló kiskaput Palczan Péter, a kisbíró nyitotta meg. A zsoldosok hamar bejutottak Buda piacára, de Roggendorf fia a zászlóval a városon kívül maradt. Már a tanácsház felé osontak a katonák, amikor a várőrség feltartóztatta őket. Mindjárt a jelszót kérdezték. Ám erre nem voltak felkészülve a német gyalogosok, és azonnal lelepleződtek. A magyar őrség lerohanta és kaszabolni kezdte a betolakodókat. Örülhetett, aki a szűk kiskapun át elhagyhatta Budát.

A kudarc láttán hanyatt-homlok menekültek a városból az összeesküvők. Ijedtükben a várfalról ugrottak le, az osztrák táborig meg se álltak. Elsőnek Palczan Péter, a kisbíró futott ki a városból és Bornemisza Tamás, odahagyva családot és vagyont. Aki nem tudott meglépni idejében, azt Fráter György azonnal elfogatta, és vallatásnak vetette alá. Bácsy Ferenc főtanácsost az egész polgárság szeme láttára Buda piacán végeztette ki. A dúsgazdag Palczan Péter és Bornemisza Tamás házából minden értéket kihordtak: szépen munkált ezüst kupákat, üstöket, sisakot és buzogányt, keresztet, drágaköves ékszereket, aranyrudakat, selyem- és atlaszru-

hákat, aranyláncokat és kupákat, nagy összegű készpénzt, mindent, amit csak találtak. De magukkal hurcolták Bornemisza Tamás feleségét is, kislányával együtt.

A megrettent királynét Fráter György a vár pincéjébe csukatta. De oda is eljutottak Izabellához a félelmetes hírek. Isztambulból elindult Szulejmán vezetésével a nagy török had. Július végén átkelt a Száva fölött emelt hídon, és Buda felé közeleg. A szendrői bég Török Bálinttal együtt ötórás harcot vívott az ágyúsáncokért a Gellérthegy alatt, mialatt a török és magyar naszádosok egymás után süllyesztették el az osztrák naszádot. Amikor azt is megtudta Izabella, hogy a hajóhídon át Pestre áterelt osztrák sereget a török katonák és a várbeliek valósággal szétmorzsolták, így kiáltott:

— Ez már a vég!

A Duna-parton ezrével heverték az ellenség katonái, az agg hadvezért is eltalálta és megsebesítette egy pukagolyó. Roggendorf, akit már kétszer vertek meg a török hadak, harmadszor is visszavonulást parancsolt. És a veszteségek ezzel még nem értek véget. Augusztus 21-én, a vérzivataros csatában és a visszavonuláskor Ferdinánd seregének több mint a fele elpusztult. Roggendorf se jutott tovább Komáromnál. Belehalt sérüléseibe.

Amikor a török flotta kikötött Pesten, üres, lakatlan várost talált. Annál gazdagabb volt viszont a hadizsákmány. Az osztrák sereg nyolc nagy ostromágyúja, háromszáz hordó lőpora, rengeteg liszt és zab, na meg az egész hadipénztár török kézre jutott.

Oszladozó tetemek látványa fogadta az Óbudára bevonuló szultánt. A gyermekkirály három gyámja a török császár üdvözlésére sietett. Fráter György, Petrovics Péter és Török Bálint cseh és német foglyokkal kedveskedett Szulejmánnak. A budai polgárok is hódolattal járultak a diadalmas szultán elé. És átadták neki Buda legszebb asszonyát, lefoglalt kincseivel együtt.

Bornemisza Tamás felesége és kislánya láttán a szultán elmosolyodott.

— A mai nap örömeire még az apagyilkosnak is megkegyelmeznék — szólt nyájasan. — Legyen szabad a legszebb magyar asszony, kislányával együtt!

A törökök bekerítették Budát, a tatárok a környező vidéket fosztogatták. De azt senki nem sejtette még, mit is kezd Nagy Szulejmán az elfoglalt fővárossal. Augusztus 29-én, a mohácsi csata tizenötödik évfordulóján sátrába hívatta Izabellát, a király-gyermekkel.

Díszes kísérettel jelent meg az özvegy királyné a rettegett szultán előtt.

A török császár szívélyes szavakat váltott Szapolyai fiatal özvegyével és a három hónapig tartó ostrom idején helytálló főemberekkel. Majd így szólt Izabellához:

— Szívesen gondolok vissza Szapolyai Jánosra, és ígérem, hogy amint szeretett uradat támogattam Ferdinánd elleni küzdelmeiben és országa megtartásában, úgy fogok gondoskodni rólad is. Gyermekedet, János Zsigmondot ezennel fiammá fogadom, és biztonsága érdekében elrendelem, hogy az egész királyi udvar Erdélybe költözzön át. Budavárát megtartom a gyermekkirály nagykorúságáig, azután visszaadom neki, országával együtt.

Mély döbbenet ült ki az arcokra. Izabella szorongva gondolt a beláthatatlan jövőre. Csak Fráter György maradt rezzenéstelen. Nem csak főpap és hadvezér, de kiváló diplomata volt. És a szultán rábízta Erdély kormányzását.

Amíg a királyi udvar a török császár sátrában időzött, janicsárok szállták meg az őrizetlenül hagyott budai várat. A nemvárt fordulat és kétségbeesés közepette jóformán senki se vette észre, hogy Török Bálint a szultán sátrában maradt. Csak hű emberei vártak rá egész éjen át, hátha megtudnának valamit urukról. Később derült ki, hogy Szulejmán Isztambulba vitette és a Héttoronyba záratta a kitűnő hadvezért. Váltásdíjat se fogadott el érte. Élete végéig fogva tartotta. Csak találgatni lehetett, miért kellett bűnhődnie Török Bálintnak, de annyi bizonyos volt, hogy a kiskorú király egyik gyámja örökre elveszett.

A Budáról kiszáguldó törökök hamarosan elfoglalták a Duna-Tisza között. Háromba szakadt most már az ország. De megmaradt még Szapolyai János öröksége, a Keleti Magyar Királyság.

Izabella a török császár parancsára Lippára vonult egész udvarával, kincseivel és a kiskorú királlyal. Később Gyulafehérvárra költözött. A püspöki palotát fejedelmi székhellyé alakíttatta át. A teljhatalmat Fráter György ragadta magához, és utat nyitott a Habsburgok előtt. Csak a Barát halálát követően, sok megpróbáltatás után gyakorolhatta az uralmat János király özvegye a török szultán pártfogoltjaként.

János Zsigmond 1559-től intézte a keleti országrész sorsát, miután elhunyt az édesanyja. Jó ideig azzal áltatta magát, hogy visszatérhet még Budára. De olyan idők jártak, amikor többet ért a királyi koronánál a fejedelmi szék.

Így lett János Zsigmondból, az özvegy királyné fiából Erdélyország első fejedelme.

Bornemisza Tamás (16. sz.) — budai polgár, a városi tanács tagja. 1541-ben részt vett a tanácsstagok és Izabella királyné összeesküvésében. De tervük meghiúsult: nem tudták átjátszani Budát a Habsburg-seregnek. Ezért átmenekült a várostromlók táborába, hogy a megtorlást elkerülje. Személyes élményből sarjadt emlékirata (*Emléközet*) 1833-ban jelent meg először nyomtatásban.

Ferdinánd, I. (1503–1564) — Ausztria főhercege, Magyarország és Csehország királya, német-római császár. A mohácsi vészt követően a megüresedett trónra Szapolyai Jánost választotta királlyá a köznemesség. Egy hónap múlva azonban Ferdinándot választották királyné a Habsburg-párti főurak. Az ellenkirályok hosszas belháborút folytattak egymással, ami az ország kettészakadásához vezetett. Ferdinánd végül a Nyugati Magyar Királyság ura lett, de a keleti részről sem akart lemondani. Nemcsak Szapolyait, hanem utódait is tovább zaklatta, ám Erdélyt csak ideiglenesen szerezhette meg. Bár végvárrendszert alakított ki I. Szulejmán hódításainak a megfékezésére, törökellenes hadjáratai kudarcba fúltek.

Fráter (Martinuzzi) György (1481–1551) — jelentős államférfi, az Erdélyi Fejedelemség megszervezője. Horvát kisnemesi családból származott. Anyja családi nevével a Martinuzzi, szerzetesként a Fráter nevet vette föl. Katonai pályára nevelték, de beállt a pálos szerzetesrendbe, ahol kitűnő teológiai képzést nyert. A belháborúba bonyolódott

Szapolyai (I.) János bizalmas tanácsosa lesz. Váradai püspökként az ellenkirályok közötti kiegyezést megpecsételő váradai béke (1538) előkészítője. I. János halála után a csecsemőkirály gyámjaként az ország kormányzója. A Habsburg-ostromolta Buda sikeres védelmezője (1541 májusa). De a török csel, Buda kardcsapás nélküli bevétele után a Porta tudta nélkül még ugyanabban az évben, december 29-én megegyezett I. Ferdinánddal a váradai egyezmény érvényesítésében, az el nem foglalt két országrész egyesítésében. A szultán utasítására János király özvegyével és fiával Erdélybe megy, ahol kincstartói és helytartói minőségben teljhatalmat gyakorol. 1551-ben — Izabella és a kiskorú János Zsigmond lemondatása, kiutasítása után — átadja Erdélyt Ferdinándnak. Ekkor lesz erdélyi vajda, esztergomi érsek és bíboros. Az újrainduló török támadások visszaverése és Lipppa felszabadítása 1551 novemberében már az erdélyi és a császári seregek együttműködésével történik. De egy hónap múlva a törökbarátsággal gyanúsított bíborost Ferdinánd parancsára Castaldo tábornok meggyilkoltatja. Holtteste 70 napig hevert vérbe fagyva a kápolna márványpadozatán. Csak 1552 februárjában temették el a gyulafehérvári székesegyház kriptájában. Az alvinci kastély kápolnájában történt kegyetlen orgyilkosság a keresztény szövetségből való kiábránduláshoz, a török támogatta Izabella és János Zsigmond Erdélybe való visszahívásához vezetett.

Mehmed Jajapasic (?–1548) — szendrői bég, majd nándorfehérvári szandzsákbég. A diakovári csatában (1537) megsemmisítette Habsburg Ferdinánd seregét. 1541-ben is fontos szerepet játszott a Budát két ízben ostromló Habsburg-sereg elleni küzdelemben. A török megszálláshoz vezető ostrom idején Fráter Györggyel és Török Bálinttal együtt mért döntő csapást Roggendorf osztrák tábornok seregére.

Petronics (Petronich) Péter (16. sz.) — temesi gróf, az erdélyi reformáció előmozdítója. A kiskorú király, János Zsigmond gyámjaként mindvégig kitartott a Szapolyai család mellett.

Roggendorf, Wilhelm (1481–1541. augusztus 25.) — osztrák császári tábornok. A Szapolyai (I.) Jánost támogató szultáni seregtől két ízben szenvedett csúfos vereséget. Harmadszor 1541-ben, Buda ostrománál, ahol halálos sebet kapott.

Szapolyai család — 1) *Szapolyai (Zápolya) János*, I. János (1487–1540) — magyar király. 1510-től erdélyi vajda (a Dózsa György vezette parasztfelkelés leverője és megtorlója). II. Lajos többszöri sürgetésére indult az erdélyi hadakkal a török elleni mohácsi csatába, de sose érkezett meg. A csatavesztés után a köznemesi párt őt választotta királlyá, míg a főnemesek választása Ausztria hercegére, Habsburg Ferdinándra esett. Az „ellenkirálylyal” vívott háborúja — amely az ország kettőbe szakadásához vezetett — a váradai békeszerződéssel (1538) zárult. Ennek értelmében Szapolyai az ország keleti részét, a Tiszántúlt és Erdélyt uralta, I. Ferdinánd pedig a nyugati részt. A belháborúban éppúgy, mint uralkodása idején I. Szulejmán szultán katonai és politikai támogatását élvezte. Halálát követően a „két pogány” közt őrlődő ország három részre szakadt. 2) *Izabella* (1519–1559) — magyar királyné, Erdély kormányzója. Férje, Szapolyai János halála után királlyá választott csecsemő fiával, János Zsigmonddal együtt a Porta Erdélybe utasította. A Ferdinándhoz pártolt helytartó, Fráter (Martinuzzi) György nem szűnő zaklatásnak tette ki, majd elüldözte. A külföldön töltött évek után, a rendek hívására, visszatért Gyulafehérvárra. Élete utolsó három esztendejében felállította az erdélyi kancelláriát, és — fiával együtt — az önállósuló állam megteremtésén munkálkodott. 3) *János Zsigmond* (1540–1571) — Erdély első fejedelme. A Habsburgok fegyveres támadásai, összeesküvéseket és lázadásokat szító tevékenysége közepette lerakta az erdélyi fejedelemség alap-

jait. Történelmi tette a lelkiismereti és vallásszabadság törvénybe iktatása (Tordai országgyűlés, 1568) és gyakorlatba ültetése volt.

Szülejmán (Nagy), I. (1494–1566) — az Oszmán Birodalom uralkodója. I. Szelim fia és utóda. 1520-ban lépett trónra, és I. Ferenc francia királlyal szövetségben a Habsburg-ház hatalmának a megtörését tűzte ki célul, hogy utat nyisson nyugat felé. Ezért fordult a Habsburgokkal szövetséges Magyarország ellen. Több, személyesen vezetett hadjárata eredményezte az ország bekebelezését, a 150 évig tartó török uralmat. 1521: a déli végvárak elfoglalása (Szabács, Zimony, Nándorfehérvár); 1526: a magyar haderő és II. Lajos király megsemmisítése a mohácsi csatában; 1541: Buda csellel való megvétele Szapolyai János halála után és az ország középső részének, a Duna-Tisza közének török tartománnyá tétele (hódoltság); a kiskorú király, János Zsigmond Erdélybe utasítása, aki az Erdélyi Fejedelemség első fejedelme lesz; 1543: a hódoltság területének kiterjesztése a Dunántúlra (elesik Pécs, Esztergom és Székesfehérvár); 1547: adófizetőjévé teszi Habsburg Ferdinándot; 1552: miután Ferdinánd birtokába vette Erdélyt és Martinuzzi Györgyöt megölette, bosszúhadjáratot indított, melynek során vezérei elfoglalták a legfontosabb végvárakat, és még inkább kiszélesítették a hódoltságot (elesik Temesvár, Drégely, Szolnok stb., csak a Dobó István védelmezte Egervár dacol sikeresen); 1566: a Zrínyi Miklós hősi halálával végződő Szigetvár ostroma idején hunyt el a 71 éves szultán, három nappal a vár bevétele előtt. Trónját kedvenc feleségétől, Roxelanétól született fia, II. Szelim örökölte.

Török Bálint, Enyingi (1502–1551) — főnemes. Temesi ispán, hunyadi főispán, dunántúli főkapitány. 1526-ban Péterváradnál harcolt a török várostromlók ellen. A mohácsi csatában II. Lajos három testőrének egyike volt. A két ellenkirály háborújában Habsburg (I.) Ferdinánd mellett állt 1536-ig, majd átpártolt Szapolyai (I.) Jánoshoz, s ennek halála után is kitartott a Szapolyaiak mellett a csecsemőkirály egyik gyámjaként. Buda 1541-es ostroma idején oroszlánrészt vállalt a Habsburg-támadás kivédésében. A várvédő magyarok segítségére siető szultáni sereget élelemmel, fegyveres erővel és kémjelentésekkel támogatta. A Budát birtokába vevő szultán mégis lefogatta és a Hét-toronyba záratta életfogytiglanig. Balsorsát az udvarában élő Tinódi Lantos Sebestyén historás éneke, majd Gárdonyi Géza regénye, az *Egri csillagok* vitte a köztudatba.

A VÁRVÉDŐ VÁRADIAK

Várad, 1660

A szászfenesi csata javában tartott, amikor hű bajtársai szekérbe fektették a több sebből vérző fejedelmet és elsiettek vele a harcmezőről.

II. Rákóczi Györgyöt Váradon érte utol a halál. Tetemét hitvese és a főkapitány csempészte ki éjnek évadján a városból, hogy eltemesse. A várőrség is velük tartott.

Megrettent a város, hiszen se fejedelme, se hadereje nem volt már Erdélynek. A váradi férfiak tatár fogságban sínylődtek vagy Szászfenesnél lelték halálukat a vesztes csatában. A bosszúálló szultán hatalmas sereget küldött a „Rákóczi-

fészek” ellen. Ali Csengizáde basa, a fővezér és Szejdi Ahmed basa egyesített serege a védelem nélkül maradt Várad felé vette útját.

A város lakói behurcolkodtak a várba, majd felgyújtották Váradot, nehogy befészkelje magát házaikba az ellenség. A Csonka bástyáról és a kőfalakról nézték a rettentő sebességgel terjedő tüzet. Könnyáztatta szemmel figyelték, mint falják föl a lángok otthonaikat. Egymásba olvadt, mint valami rémkép, a tömérdek fal, zsindey, palánk, oszlop, torony és tető. Hamuvá lett a gyönyörű templom. Fekete füst csapott fel a Péntekhely negyedből. A magas palotákra és a főiskola épületeire is lángpalást terült. Az elharapozó lángok bevilágították az éjszakát és felforrósították a vár előtti nagy piacleret. A hóhullám már a széles vizesárkon is átcsapott.

Másnap, az augusztusi napsütésben a bástyákról látni lehetett a várhoz közeledő hatalmas török hadat. Gyalogosok és lovasok százezrei, megrakott szekerek, faltörő ágyúkat vontató meg puskaporos hordókat cipelő elefántok és lánkra vert rabok sokasága táborozott le a vár közelében. A várbeliek, akik nyolcszázan ha voltak, azzal biztatták magukat, hogy az ötszögű védfallal kerített ötbástyás erődítmény a legádázabb támadásnak is ellenáll. Hiszen 1598-ban öt hétig ostromolták, mégse tudták bevenni Váradot a törökök. Azóta már, az elmúlt hatvan év alatt külső várat is emeltek és újjáépítették a belső várat.

Amikor Ali basa parancsára fölharsantak a trombiták és megszólaltak a dobok, több száz ágyú vette célba a védfalakat meg a bástyákat. Szünet nélkül dörogtek, roncsoltak, kezdték ki a hatalmas erődítményt.

Balogh Máté kapitány, a várvédők kis csapatával meg a város ide szorult népével úgy küzdött, hogy az ellenség ne is sejtse, milyen kevesen vannak. A lelkipásztorok bátorító, buzdító szavakkal tartották a lelket az emberekben. A főiskola professzorai és tógás diákjai fegyvert fogtak. Egy emberként harcolt mindenki: egyetlen bástya se maradt védtelen.

Se fáradtság, se éhség nem lankasztotta a várvédőket, bár negyven nap alatt nemcsak a bástyák, hanem a belső kőfalak is megsínylették a rettenetes ágyúzást. De szilárdan állt még a váradi vár, és Ali Csengizáde ostromra kész serege egyetlen rést se talált, amelyen át bevehette volna a hatalmas erődítményt.

De váratlanul egy asszony járult a török vezér elé, és így szólt:

— Nagyúr! Ha kiszabadítod rabul ejtett fiamat, én megmutatom neked a vár-árok vizének az útját. Csak az árok vizét kell leengedned, és szárazföldön átkelő seregeddel irgalom nélkül beveszed a várat. Máskülönben hiába minden: Várad nem fél az ágyúzástól.

Ali basa azonnal megkerestette az asszony fiát, és előhozatta. Az anya felfohászodott örömeiben, és áldó szavakkal hálálkodott a török fővezérnek.

— Most rajtam a sor — mondta az asszony, s mindjárt megmutatta, hol kell kibontani a vár széles árkat.

A törökök tüstént munkához láttak, és lefolyatták az árokba vezetett vizet. Az ostrom negyvenedik napján arra ébredtek kora hajnalban a várvédők, hogy a tö-

rök tábor megelégnék. Több létrát cipelő csapat közeledett a nyugati falakhoz. Míg a várvédők a Csonka bástya védelmére siettek, a vár ellenkező oldalát égrengető robaj rázta meg. A felrobbantott keleti bástyákon repedések és rések támadtak, utat engedve a betóduló janicsárok előtt. A merész rohamtól meglepett várvédők már-már meginogtak, amikor asszonyaik köveket kezdtek hajigálni az ostromlókra, és olvasztott faggyút meg forró vizet zúdítottak a janicsárok nyakába. A többi nő a gyerekekkel együtt köveket hordott és betömte a falakon ejtett repedéseket.

A besüvítő golyók és nyílveszők egymás után szedték áldozataikat. Már a diákdandár hadnagya, Almási Dávid is elesett.

A nagyvenkettedik napon Szalárdi János, odahagyva a Veres-bástyát, melyet vitézül védelmezett, így szólt társaihoz:

— Azt hiszem, én vagyok közületek a legidősebb s talán a legtapasztaltabb. Barátaim! Mindent megtettünk, amit megtehattünk. Kitartottunk becsülettel, amíg csak lehetett. Most már mindennél fontosabb, hogy mentsük meg az ősi levéltárat, a főiskola javait és a félig kész Bibliát, a nyomdával együtt. Ha mindezt biztosítja és szabad elvonulást engedélyez Ali basa, feladjuk a várat.

Az idős levéltáros szavára, aki fiatal korában az öreg Rákóczi titkára volt, mindenki hallgatott. És a várnagy, közmegegyezés alapján, augusztus 27-én kitűzte a fehér zászlót, majd követeket menesztett az ostromló hadak vezéréhez.

Ali Csengizáde átfutotta a pontokba szedett írást, a vár feladásának a feltételeit, majd tollba mondta oltalomlevelét, amelyben ez állt:

„Várad várában való kapitányok, nemesség és egyéb tiszték és egyéb nemzetek és vitézlő rendek, kicsinytől fogva nagyig! Amely levelet előmbe küldtetek, melyben valamit kívántatok, aszerint minden részeit megengedtük. Minthogy hatalmas császáruk fényes köntöséhez tartoztatok és most is az ő hatalmasságához ragaszkodtatok: kívánságaitok szerint mindenek megengedtetnek. A várból ki kell mennetek. Akármerre akartok menni, basákat, bégeket adok mellétek, bátorságos utatok léssen. Akik közületek itt akarnak maradni, azoknak házukat, kertjüket, szőlőjüket, szántóföldjeiket azonnal visszaadom. A távollevők is, ha visszajönnek, ugyanazon szabadsággal élhetnek. Az iskola minden hozzátartozókkal kár nélkül maradjon nálatok. A levéltár úgyszintén. A tipographia minden szerszámaival együtt a tettek legyen. Hogy a hatalmas császár előtt ezután is érettetek esedezni fogok s amit kértek, meg is nyeritek, arra magamat ígérem. Hogy pedig mindezeket be fogjuk tartani, esküszöm a mindenható Allahra, a fényességes császár fejére és saját szakállamra. Melynek emlékezetére adjuk ezen pecsétünket s kezünk írásával megerősített levelünket. Kelt 1660. Kisasszony havának 27-ik napján a Várad melletti táborban.”

A várbeliek nagy hirtelen összeszedték ingóságait, a törökök pedig hidat tároltak össze a széles árok fölött. Alig készült el a hevenyészett híd, máris érkezett a parancs: két óra alatt mindenki köteles kivonulni a várból! Hiszen ennyi

idő alatt sem a levéltárat, sem a nyomdát nem lehetett kiüríteni! Az előállított szekerekre csak a várnép fért fel és a kollégiumi könyvtár, ide menekített javaival.

Ali basa nem hagyott időt egyébre. De megengedte, hogy lepecsételjék a két helyiséget, amelyben a Szent László korától őrzött levéltár és a nyomda volt, a félig kinyomtatott Bibliával. Ígérte, hogy bármikor visszajöhetnek, és oda vihetik féltett kincseiket, ahova akarják.

Augusztus 28-án a több mint negyven napig tartó ostromnak ellenálló várnép átkelt a hevenyészett hídon. A török basák és bégek nem akartak hinni a szemüknek: alig voltak nyolcszáznál többen, a nőket és a gyermekeket is beleszámítva. Míg megindultak velük a szekerek, az áttört réseken beszűrődött janicsárok ellepték az egész várat: mindent felkutattak, törtek-zúztak és raboltak. A lepecsételt nyomda előtt maga a fővezér állt őrt. Kivont szablyával védte prédára éhes katonái elől a keresztények Bibliáját.

Várad török kézre jutott, míg a várbeliek szekértábora, Szejdi basa vezetésével kijutott az ellenség gyűrűjéből, és másnap Debrecenbe érkezett. Itt lelt új otthonra a váradi főiskola, életben maradt tógás diákjaival és vezetőjükkel, Martonfalvi György professzorral együtt. A nyomdát Kolozsvárra szállították, ahol a várostrom idején is munkálkodó könyvnyomtató, Szenczi Kertész Ábrahám 1661-ben megjelentette a szép nagy betűkkel szedett gyönyörű Bibliát. A „Váradi Biblia” arról volt nevezetes, hogy Köleséri Sámuel professzor jobbította, korszerűsítette s látta el jegyzetekkel Károlyi Gáspár fordítását. Kolozsváron lelt otthonra Szalárdi János is, aki *Siralmas magyar krónikájában* örökítette meg az öreg és a fiatal Rákóczi korát, az Erdélyre zúdult török veszedelem szomorú históriáját.

Csak a levéltár tűnt el örökre. De megmaradt a főiskola, a Váradi Biblia és Erdély leghíresebb nyomdája, amely Szenczi Kertész Ábrahám halála után a Tótfalusi Kis Miklós birtokába jutott.

A várvédő váradiak szétszóródtak. Ki itt, ki ott lelt megélhetésre. Hiszen új korszak nyílt. A három fejedelmet váltó, évekig tartó háborús időszak véget ért. A török császár Apafi Mihályt tette meg Erdély urává. S az új fejedelem idején ismét sarjadni kezdett a fű s a jóremény.

Ahmed Szejdi (?–1661) — boszniai, majd budai (utoljára kanizsai) basa. Köprülü Mehmed nagyvezír parancsára sereget gyűjtött, hogy megsemmisítse a fejedelmi székből letett II. Rákóczi Györgyöt. Temesvárról kiinduló seregével nagy öldöklést vitt végbe és rengeteget zsákmányolt. A bevehetetlennek bizonyult Kolozsvárra sarcot vetett ki. 1660. május 22-én a szászfenesi csatában megverte Rákóczit. Augusztusban Ali Csengizáde fővezér hadaival egyesült serege élén részt vett a váradi vár ostromában és elfoglalásában. A Porta még ugyanabban az évben halálos ítéletet hozott ellene és kivégeztette.

Ali Csengizáde (1578–1664) — jenői, majd temesvári basa, az 1660–1662 között Erdélybe rendelt török hadak fővezére, Köprülü Ahmed nagyvezír helyettese. 1660-ban

Szejdi Ahmed budai basával együtt bevette Váradot, fejedelemmé választotta Barcsai Ákost. Barcsai megöletése után a Habsburg-szövetséges Kemény János ellenfejedelmet és a hozzá hű székelyeket fegyveres erővel tiporta el. Végül kierőszakolta Apafi Mihály fejedelemmé választását. Temesváron halt meg 86 éves korában.

Apafi Mihály (1632–1690) — erdélyi fejedelem. Előkelő családból származott. Részt vett II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában, és a krími tatárok fogságába esett. Négy év után szabadult, magas váltságdíj fejében. Török nyomásra választották fejedelemmé a Marosvásárhely melletti Libáncs-mezőn (1661. szeptember 12.), de csak az ellenfejedelelem, Kemény János leverése után foglalhatta el ténylegesen a trónt. Három évtizedes uralma alatt a török Porta és a bécsi udvar között egyensúlyozott, míg sikerült helyreállítania a rendet és fellendítenie az ipart. A királyi Magyarországon üldözöbe vett protestánsok „gyászévtizede” idején befogadta a bujdosókat. Nagylelkűen támogatta az iskolákat: Nagyenyedre vitette át az elpusztított Gyulafehérvárról a Bethlen-kollégiumot, és alapítványt létesített a Váradról Debrecenbe menekített — egyesített — kollégium megsegítésére. Udvarát szülőhelyén, Ebesfalván és Fogarason tartotta. Miután 1687-ben I. Lipót elfoglalta Erdélyt, búskomorságba merülve töltötte utolsó éveit. Hamvait 1942-ben helyezték végső nyugalomra a kolozsvári Farkas utcai templomban.

Martonfalvi György (1635–1681) — jelentős tanár és iskolaszervező. A teológia doktoraként tért haza külföldön végzett tanulmányai után. A váradi református kollégiumban tanított. Tanítványai rajongtak érte: a várostrom és a Debrecenbe való menekülés idején is kitarottak mellette. A debreceni kollégiumot — húsz éves professzorsága és örökösnek nyilvánított rektorsága alatt — a váradéhoz hasonló főiskolai rangra emelte, Apafi Mihály fejedelem hathatós támogatása mellett.

Rákóczi György, II. (1621–1660) — erdélyi fejedelem, I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna nagyobbik fia. A lengyel trón megszerzésére indított hadjárata (1657) teljes kudarccal végződött: svéd szövetségese és a kozák segédcsoportok cserbenhagyták, seregét a Porta parancsára kivezényelt tatárok foglyul ejtették, és a Krímbe hurcolták. Miután kíséretével együtt hazatért, a fejedelmi székből a török letette. De újabb sereget gyűjtött az Erdélyt előzőlő török-tatár hadak ellen. Utolsó ütközete végzetesnek bizonyult: 1660. május 22-én a Kolozsvár melletti Szászfenesnél Ahmed Szejdi basa legyőzte. Titokban lopták ki a harcmezőről, de Váradon behalt sebeibe.

Szalárdi János (1601–1666) — történétíró. Külföldi egyetemeken tanult, hazatérve I. Rákóczi György udvarában levéltáros, majd fejedelmi titkár. II. Rákóczi György, az „öreg” fejedelem bizalmasaival együtt eltávolította Gyulafehérvárról. A váradi káptalan levéltárosa lesz, majd Bihar megyei táblabíró. Várad ostroma idején a Veres-bástya védelmét látta el, ő foglalta pontokba a vár feladásának a feltételeit, s vette át Ali Csengizáde basától a szabad elvonulást biztosító oltalomlevelet. Több évi hányattatás után Apafi Mihály megbízásából hozzálátott a kolozsmonostori konvent iratanyagának a rendezéséhez. *Siralmas magyar krónikája* (1662) a 17. század legjelentősebb eredeti magyar történeti munkája. A mű felfedezése és kiadása (1853) Kemény Zsigmond érdeme.

Szenczi Kertész Ábrahám (?–1667) — erdélyi nyomdász-mester. Külföldön sajátította el a mesterséget, magától a holland Elzevir-tól. Hazatérve korszerű műhelyt rendezett be Váradon, fejedelmi és főúri támogatással. 1640-től, két évtized alatt, több mint 100 kiadványa látott napvilágot. Legjelentősebb munkája Szenczi Molnár Albert énekeskönyvének három kiadása és a Károlyi Gáspár-féle bibliafordítás id. Köleséri Sámuel

nevéhez fűződő javított kiadása, a *Váradí Biblia* (1657–1661). A biblia nyomása Várad ostroma alatt sem szünetelt. A nyomda és a nyomtatás alatt álló mű átmentése a vár feladásának egyik feltétele volt. A munkálatok Kolozsváron fejeződtek be. Bod Péter szerint 10000 példányban jelent meg a nagy formátumú, szép kivitelezésű *Váradí Biblia*. A nyomdászmeister Nagyszebenben töltötte utolsó éveit, nagy szegénységben. Nyomdáját — amely halála után a fejedelmi kincstár tulajdonába ment át — Tótfalusi Kis Miklós kapta meg.

Várad vára — *Nagyvárad* (Oradea, Románia) Bihar megye székhelye, a Sebes-Körös két partján. Középkori vára fontos erődítmény volt. A hatalmas ötszögű várat magas, széles, ötbástyás téglafal kerítette és olyan széles és mély várárok, amelynek soha be nem fagyó vizén kisebb hajóval is lehetett közlekedni. A törökök 1598-ban — Nyáry Pál várkapitány idejében — eredménytelenül ostromolták a várat. 1660-ban viszont — II. Rákóczi György fejedelem szászfenesi csatavesztése és Váradon esett halála után — a főkapitány és a helyőrség nagy része a fejedelem holttestének Ecsedre való elszállítása miatt odahagyta a várat. Ekkor Ali Csengizáde temesvári basa, a hadak fővezére és Ahmed Szejdi budai basa egyesült serege beindította az ostromot. A védelmet Balogh Máté alkaptány látta el. A kis létszámú helyőrséget a várba menekült városlakók támogatták. A várvédők (alig voltak nyolcszázötvenen) hősiességük után szabad elvonulás és a város értékeinek a megtartása ellenében feladták Várad várát, amely harminckét évig, 1692-ig maradt török uralom alatt.

Simon Anna: Festett bútor (I.)

P. Buzogány Árpád

Kérelem, ősszel

A járdán megállt a víz. Tócsákba
gyűlt, telehullt levéllel.
Salomé, szebb vagy, mint az ősz.
Őzsemű szomorúság ült
a napba. Hízik az árnyék,
hosszú ujjaid tenyerembe költöznek.
Port kavar a szél, színes
papírokat lenget és érzem
a melegedet. Október van.
Szeress úgy, mint másokat nyáron.

Te vagy a legszebb ékszer

Elfogytak belőlem a szavak,
csak ülök a papír előtt,
az, hogy gondolok rád,
a szóláshoz nem ad erőt,
mély kutak fölött a szél
visszhangod kergeti még,
szemedbe temetett álmaim
parazsa bennem ég,
mindegyre gondolok rád,
olyan szép még ez a kényszer,
elmúlt heteknek nyarában
te vagy a legszebb ékszer,
fáj, ha magamban látlak,
nem tudlak temetni végleg,
hajnali álmok végén
mindegyre megidézlek,
egy hang és egy szó is téged
már újabb holnapokba ment át,
csak ülök a papír előtt
és szívom a cigarettát.
